

EBÛBEKİR RÂTİB EFENDİ'NİN NEMÇE SEFÂRETNÂMESİ'NDE DİL VE ÜSLÛP ÖZELLİKLERİ

Bedia KÜÇÜKÇALIK | ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-6496-3213> | bediatasci@gmail.com

Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Türk İslam Edebiyatı Bölümü, İstanbul – Türkiye/ PhD Candidate, Department of Turkish-Islamic Literature, Istanbul University, Istanbul, Turkey

Atıf Bilgisi/Citation: Küçükçalık, Bedia. “Ebûbekir Râtîb Efendi’nin Nemçe Sefâretnâmesi’nde Dil ve Üslûp Özellikleri”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 35 (Aralık 2025), 331-342. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1781678>
Küçükçalık, Bedia.. “Language And Stylistic Features In Ebûbekir Râtîb Efendi’s Nemçe Sefâretnâme”. *The Journal of Ottoman Literature Studies*, 35 (December 2025), 331-342.. <https://doi.org/10.15247/devdergisi.1781678>

Geliş Tarihi/Date of Submission: 10.09.2025

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 22.11.2025

Yayın Tarihi/Date of Publication: 30.12.2025

Değerlendirme/Peer-Review: İki Dış Hakem-Çift Taraflı Körleme/Double anonymized-Two External

Araştırma Makalesi/Research Article

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./ It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

Benzerlik Taraması/Plagiarism Checks: Yapıldı – Turnitin

Etik Bildirim/Complaints: divanedebyatidergisi@gmail.com

Çıkar Çatışması/Conflicts of Interest: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir/The author(s) has no conflict of interest to declare

Finansman/Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır/The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı altında yayımlanmaktadır/Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

ISSN: 1308-6553

e-ISSN: 2792-0836

Bu makale, İstanbul Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları 8. Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu’nda sunulan “Ebûbekir Râtîb Efendi’nin Nemçe Sefâretnâmesi Üzerine Bir İnceleme” adlı bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

ÖZET

Bu makale, Ebûbekir Râtib Efendi'nin 1792 tarihli Nemçe Sefâretnâmesi'nin içeriğini, tarihsel bağlamını, dil ve üslûp özelliklerini incelemeyi amaçlamaktadır. III. Selim döneminde Avusturya'ya elçi olarak gönderilen Râtib Efendi'nin kaleme aldığı bu Sefâretnâme, Viyana'daki idarî, askerî, ekonomik ve kültürel yapıyı detaylı bir şekilde kaydetmiştir. Çalışmada, genel olarak Osmanlı sefâretnâmelerinin özellikleri, Râtib Efendi'nin hayatı ve Avusturya elçiliği görevi ele alınmakta; ardından Nemçe Sefâretnâmesi'nin konusu, dil ve kelime dağarcığı, anlatım teknikleri, metin içi kafiye kullanımı ve üslûp farklılıkları analiz edilmektedir. Makale, Ebûbekir Râtib Efendi'nin Nemçe Sefâretnâmesi'nin 18. yüzyıl sefâretnâmeleri içinde karakteristik bir örnek teşkil ettiğini ve buna mukabil metnin hem sanatkârane hem de sade olmak üzere karma bir üslûp özelliği sergilediğini ortaya koymaktadır. Eserin, estetik zevkten ziyade padişaha bilgi sunma amacıyla yazılmış olması nedeniyle dilinin genelde oldukça sade kullanıldığı, ancak büyük bir imparatorluğu temsil etme bilinci ve yazarın kalemiyede yetişmiş olmasının etkisiyle metin dilinin zaman zaman ağır ve anlaşılması zor bir hale geldiği görülmektedir. Nemçe Sefâretnâmesi, Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma serüveninde dildeki değişimi göstermesi açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: 18. yüzyıl Osmanlı Edebiyatı, Sefâretnâme, Osmanlı Diplomasisi, Ebûbekir Râtib Efendi, Nemçe Sefâretnâmesi

LANGUAGE AND STYLISTIC FEATURES IN EBÛBEKİR RÂTİB EFENDİ'S NEMÇE SEFÂRETNÂME

ABSTRACT

This study aims to examine the content, historical context, and linguistic as well as stylistic features of Ebûbekir Râtib Efendi's Nemçe Sefâretnâme (Austrian Embassy Report), composed in 1792. Written by Râtib Efendi, who was dispatched to Austria as ambassador during the reign of Selim III, the work records in detail the administrative, military, economic, and cultural structures of Vienna. The article first outlines the general characteristics of Ottoman sefâretnâmes, together with Râtib Efendi's biography and his mission in Austria; it then analyzes the subject matter of the Nemçe Sefâretnâme, its vocabulary, narrative strategies, use of internal rhyme, and stylistic variations. The study demonstrates that Râtib Efendi's report constitutes a characteristic example of eighteenth-century sefâretnâmes, while simultaneously exhibiting a hybrid style that oscillates between ornate and plain expression. Since the work was composed primarily with the purpose of informing the sultan rather than serving aesthetic pleasure, its language is generally straightforward. Nonetheless, owing to the author's bureaucratic background and his awareness of representing a great empire, the prose occasionally becomes embellished, ornate, and at times difficult to comprehend.. The Nemçe Sefâretnâme is thus significant in reflecting linguistic transformations within the Ottoman Empire's broader trajectory of Westernization.

Keywords: 18th Century Ottoman Literature, Sefâretnâme, Ottoman Diplomacy, Ebûbekir Râtib Efendi, Nemçe Sefâretnâmesi.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyılda Avrupa devletleriyle olan diplomatik ilişkileri, siyasî ve kültürel tarih açısından büyük önem taşımaktadır. Bu dönemde kaleme alınan sefâretnâmeler, Osmanlı elçilerinin Batı'ya dair gözlemlerini ve devletler arası ilişkilerin dinamiklerini yansıtan birincil kaynaklardır. Ebûbekir Râtib Efendi'nin 1792 tarihli *Nemçe Sefâretnâmesi* de bu eserler arasında öne çıkan metinlerden biridir. Râtib Efendi, III. Selim döneminde Avusturya'ya gönderilen bir elçi olarak, Viyana'daki idarî, askerî, ekonomik ve kültürel yapıyı detaylı bir şekilde kaydetmiştir. Bu çalışma, Ebûbekir Râtib Efendi'nin sefâretnâmesini, metnin içeriği ve dönemselsel arka planı çerçevesinde ele almakta; buna ek olarak, esere hâkim olan inşâ üslûbunun niteliklerini tahlil etmeyi amaçlamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğunda Sefirler

Bir devleti temsilen yabancı ülkelere elçi göndermek, tarihin eski uygarlıklarından beri süregelen bir uygulamadır. Bu elçiler için Arapça "sefer" -yolculuk etmek- kökünden türeyen "sefir" kelimesi de kullanılmaktadır (Beydilli, 2009). Elçiler, yabancı ülkelere çeşitli sebeplerle geçici olarak gönderilebildiği gibi, iki devlet arasındaki iletişimi sağlamak üzere uzun süreli, kalıcı olarak da görevlendirilmişlerdir. Avrupa ülkeleri arasında daimî elçilikler 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlanmıştır (Yalçınkaya, 1996, 45-46). İstanbul'un fethinden sonra da başta Venedikliler olmak üzere birçok devlet, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde elçilikler ve diğer birçok bölgesinde konsolosluklar açmışlardır. Bu elçiler çeşitli dönemlerde Osmanlı Devleti ve Türkler hakkında eserler kaleme almışlardır (Unat, 1992, 14). Osmanlı Devleti ise daimî elçi diyebileceğimiz ilk "ikamet elçisi"ni 18. yüzyılda III. Selim zamanında İngiltere'ye göndermiştir (Altınış Gürsoy, 2006, 140). Batılı devletlerin fetihten hemen sonra İstanbul'da kalıcı elçilikler kurmasına karşın Osmanlı İmparatorluğu'nun yabancı ülkelere neredeyse üç yüzyıl sonra "ikamet elçisi" göndermesinin sebebi, imparatorluğun gerileme dönemine dek sürdürdüğü "müstâğnî infirât siyaseti" olarak açıklanmaktadır (Unat, 1992, 14). Zıttıvatorok ve ardından Karlofça antlaşmalarıyla değişen dengeler neticesinde Osmanlı İmparatorluğu müstâğnî infirât siyasetini yavaş yavaş bırakıp Avrupa devletlerini tanımaya çalışmıştır. Hammer'ın *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* eserinde kaydettiğine göre 1774 yılına kadar Osmanlı Devleti tarafından yabancı ülkelere gönderilen elçi veya maslahatgüzâr sayısı toplam iki yüz beştir (Unat, 1992, 1).

İkamet elçilerinin görevlendirilmesine dek, Osmanlı İmparatorluğundan yabancı devletlere elçi gönderilmesinin sebepleri şu şekilde sıralanabilir; "*padişahın cûlûsunu bildirmek, barış teklifinde bulunmak, hediyeler götürmek, padişahın bir mektubunu iletmek, barış yapmak veya mevcut barışı yenilemek, vergi istemek, kazanılan bir zaferi duyurmak, tahta yeni çıkan bir Avrupalı kralı tebrik etmek, taç giyme törenine katılmak, antlaşma şartlarını görüşmek, antlaşma şartlarına uyulmadığı durumlarda şikâyetle bulunmak, arabuluculuk etmek, öteki devletlerin Osmanlılar hakkındaki görüş ve fikirlerini anlamak, Osmanlı Devleti'ne taraftar kazanmak, gidilen devleti bir üçüncü devlet aleyhine savaşa teşvik etmek, Osmanlı Devleti'nin alacaklarını toplamak, iyi dostluk ilişkileri kurmak*" (Altınış Gürsoy, 2006, 139). Zikredilen sebeplerle geçici olarak görevlendirilen elçilerin herbiri vazifelerinin önemine binaen farklı ünvanlar almışlardır. Elçilik memuriyetinin en basiti, sadece mektup götürmek üzere görevlendirilen "nâmeres"liktir. Ardından taşıdıkları nâmenin veya vazifelerinin önemine göre sırasıyla, "fevkalâde büyük elçi", "büyük elçi", "orta elçi", "küçük elçi" ve "maslahatgüzâr" gibi ünvanlarla anılmaktaydılar (Altınış Gürsoy, 2002, 585).

Sefirler görevleri süresince yoğun bir protokol ve teşrifat sürecinden geçerler. Hazırlıkların başlamasıyla birlikte hediye seçimi, beraberinde gidecek heyetin seçimi, elçinin padişahın huzuruna çıkması, hil'at giymesi, "nâme-i hümayun"u ve sadrazamın mektubunu alışı ve merasimle yola koyulması hep belli protokol kaideleri çerçevesinde gerçekleşen ritüellerdir. Elçi, sefâretnâmesini yazmaya bu hazırlıklardan başlar. Ardından yolda geçilen köyler, kasabalar, şehirler ve konaklama yerleri tek tek anlatılır. Elçi ve heyetinin uğradıkları yerlerde görülen muamele, karşılama ve uğurlama törenleri, ne hediyeler takdim edildiği raporlarda kayıt altına alınmıştır (Altınış Gürsoy, 2002, 587).

Osmanlı Devleti'nin elçileri bir imparatorun temsilcisi olmanın şuuruyla, yabancı erkana karşı hal, tavır, giyim ve kuşamlarında oldukça dikkat etmişlerdir. Devlet-i Aliyye'nin şanına zeval getirecek herhangi bir durumdan kaçınmış, titizlik göstermiş, bahşış dağıtmakta ve hediyeler sunmakta son derece cömert davranmışlardır. Zira elçilerin vazifelerinden biri de imparatorluğun ihtişamını yabancı ülke hükümdarlarına ve halkına göstermektir.

Sefâretnâmeler ve Osmanlı Siyasetindeki Önemi

Sefirlerin yabancı ülkelerdeki görevleri sonunda hükümdara veya üst düzey devlet adamlarına sunmak üzere yazdıkları resmî raporlara "sefâretnâme" denilmektedir. Osmanlı Devleti'nde elçiler, raporlarını risale, mektup, takrîr ve havâdisnâme gibi biçimlerde padişaha, sadramaza veya reisü'l-küttaba sunmaktadırlar (Altınış Gürsoy, 2002, 590). Osmanlı Devleti'nin yabancı ülkelere ikamet elçilikleri kurmasının görece geç bir tarihe rastlaması, o zamana kadar yazılan elçilik raporlarının hep geçici elçiler tarafından yazılmış olması demektir. Bu durum da Osmanlı Devleti sefâretnâmelerinin diğer ülkelerinkine kıyasla ayrı bir tür ve kaynak olarak algılanmasına sebep olmuştur. Aslında geçici elçiler tarafından yazılan bu

raporlar, Venedikli elçilerin çeşitli ülkelerde görev yaptıktan sonra senato huzurunda okudukları raporlara da benzetilmiştir (Beydilli, 2007, 12). Osmanlı Devleti tarihinde yazılmış ve günümüze ulaşan toplam 48 adet sefâretnâme vardır (Yalçınkaya, 1996, 47). Yabancı ülkelere gönderilen çavuşlar hâriç, elçi ve maslahatgüzâr sayısı 205 olduğu halde, bilinen sefâretnâmelerin ancak 48 tane olması bu raporlardan birçoğunun günümüze kadar ulaşamamış olduğunu veya raporların sadece yazılı değil sözlü olarak da takdim edildiğini gösterir (Altınış Gürsoy, 2002, 591).

Sefâretnâmeler, Osmanlı Devleti ile diğer devletler arasındaki siyasî, kültürel ve ekonomik ilişkilerin mahiyetini, dönemin sosyal koşullarını, diplomatik teamülleri ve protokol kurallarını anlamak için birinci elden kaynak niteliği taşır (Şahin, 2007, 62). Tarihi birer vesika olmalarının yanı sıra, Osmanlı aydınlarına ve devlet adamlarına Batılı hayat tarzının ilk elden örneklerini sunmaları açısından Osmanlı modernleşmesinde önemli bir role sahiptirler. Elçilerin, Avrupa'daki eğitim kurumları, atölyeler, fabrikalar ve kütüphaneler hakkında yazdıkları raporlar Osmanlı padişah ve devlet adamları için takip edilen reform hareketlerinde birer yol haritası olmuştur (Turan, 2004, 61-62). Sadece yol haritasını göstermekle kalmamış, bizzat yetişmiş elemanların da teminini yine bu elçiler sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nde ilk Türk matbaasının kuruluşu 28. Çelebi Mehmed'in yanında götürdüğü oğlu Mehmed Said Efendi ve onun arkadaşı İbrahim Müteferrika sayesinde gerçekleşmiştir (Altınış Gürsoy, 2002, 592).

Seyahatnâme mi? Sefâretnâme mi?

Sefâretnâmeler, edebî tür olarak seyahatnâme, hâtırat, risale, mektup, havadisnâme ve siyasî takrîr gibi pek çok türün özelliklerini gösterirler (Beydilli, 2007, 17). Nitekim Franz Taeschner, Osmanlı edebiyatıyla ilgili değerlendirmesinde bu raporların hem siyasî literatür hem de seyahat literatürü içerisinde anılması gerektiğini kaydeder (Altınış Gürsoy, 2002, 592). Arapça'da ilk dönemlerde elçilerin hazırladıkları resmî raporlarla ilgili ayrı bir terim oluşturulmadığı, bunların da seyahatnâme türü içerisinde değerlendirildiği görülür. Ancak modern kullanımında seyahatnâme türü karşılığında *edebî'r-rihle*, *edebî'r-rahâlât*, sefâretnâme için ise *er-rihletü's-sifâriyye* denilmiştir (Beydilli, 2009, 292). Modern kullanımından anlaşıldığına göre sefâretnâmeleri diğer türlerden ayıran tek belirleyici unsur resmî nitelik taşımalarıdır. Hangi tür içerisinde olursa olsun, bu raporların edebî bir değerinin olduğu muhakkaktır. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu tarihi içerisinde sefâretnâmeler hem sosyal, kültürel ve siyasî birer vesika hem de edebî birer eser olarak değerlendirilmelidir. Bilhassa 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra sefâretnâmeler mahiyet değiştirerek gidilen Avrupa ülkesini tanıma ve algılama amacı da gütmeye başlamıştır. İçeriğin siyasî görüşmelerden ne kadar uzaklaşacağı, sosyal ve kültürel alandaki gözlemlere ne kadar yer verileceği, raporu yazan elçinin inisiyatifine kalmış olsa da 17. yüzyıldan sonra bu metinlerin sadece padişah ve devlet adamları için yazılmadığı aşikardır. Zira pek çok sefâretnâmede devlet sırrı mahiyetindeki resmî görüşmeler yazılmamış, ayrı bir rapor olarak padişaha sunulmuştur. Bu durum sefâretnâmelerde siyasî içeriğin zayıflamasına ve bu raporların daha çok seyahatnâme veya hâtırat olarak anılmasına sebep olmuştur. Olağanüstü durumlarda geçici olarak görevlendirilen çavuşların, ikamet elçilerine dönüşmesiyle, raporlardaki siyasî içerik de yerini şahsî gözlemlere bırakmıştır (Altınış Gürsoy, 2002, 594).

Sefâretnâmelerin Yapısı

Edebî bir tür olarak sefâretnâmeler, metnin bölümleri itibarıyla müretteb bir özellik gösterir. Hemen bütün sefâretnâmelerde görülen bölümler şöyledir; "Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e senâ, padişaha dua, kimlik tesbiti, görev tanıtımı, menziller, varış, ağırlanış, ziyaretler, dönüş, hitam duası ve tarih". Bu bölümlerin ne derece tafsilatlı ve uzun anlatıldığı, elçinin ünvanı ve göreviyle alakalı olarak değişkenlik gösterir (Beydilli, 2009, 291).

Sefâretnâmeler genelde mensur yazılmıştır. Ancak manzum olarak kaleme alınanları da vardır. Sünbülzâde Vehbî'nin 1776 tarihli İran Sefâretnâmesi ve Zîştovili Ali Ağa'nın 1755 tarihli Lehistan Sefâretnâmesi bunlara örnektir (Şahin, 2007, 64-66). Bazen de elçinin şairlik vasfına göre mensur eserin arasına serpiştirilmiş manzum kısımlar bulunur. Mesela, Ebûbekir Râtîb Efendi'nin sefâretnâmesinde kendisinin yazdığı üç manzume vardır. Genellikle rik'a, rik'a kırmayı veya nesih yazı çeşitleriyle kaleme alınan sefâretnâmeler, eserini Fransızca yazan Mahmet Rauf Efendi'ninki dışında hep Türkçe'dir. Sefâretnâmelerde kullanılan üslûp ise resmî metinlerde görülen inşa usulüne bağlı olarak ağır ve sanatlıdır. Uzun cümleler ve Arapça-Farsça üçlü veya dörtlü terkipler çok görülür. Anlatım iyi bir gözleme dayalı, nesnel ve sebep-sonuç ilişkisi içinde kurulmuştur (Altınış Gürsoy, 2002, 594-595).

Elçiler davet edildikleri ziyafet, balo, opera ve tiyatrolarda protokol kurallarına uymaya özen göstermiş, gözlemlerini de en ince ayrıntılarına kadar rapor etmişlerdir. Toplumsal yaşantının yanı sıra gittikleri ülkelerin siyasî olaylarını da gazetelerden takip edip zaman zaman önemli gördükleri olayları gazeteden tercüme ettirerek sefâretnâmelerine eklemişlerdir (Altınış Gürsoy, 2002, 595).

Osmanlı Devleti tarafından elçilikle görevlendirilen kişiler genellikle birkaç dil bilen, iyi eğitilmiş, devlet protokollerine vâkıf kalemiye sınıfından kişilerdi. Bu yazıda bahsedilecek olan *Nemçe Sefâretnâmesi*'nin yazarı Ebûbekir Râtib Efendi de uzun yıllar kalemiyede çalışmış, padişahın musâhibliğini yapmış, saray usûllerini iyi bilen tecrübeli bir devlet adamıdır (Arıkan, 1994, 278).

Ebûbekir Râtib Efendi

Ebûbekir Râtib Efendi, Tosya'da dünyaya gelmiştir. Babası çilingir lakabıyla tanınan müderris Hacı Ali Efendi'dir. İlk öğrenimini Tosya'da gören Ebûbekir Râtib Efendi, 15 yaşında tahsiline devam etmek üzere İstanbul'a gelmiştir. Burada âmedci Ethem Efendi'nin himayesine girmiş ve kısa sürede ilmi, gayreti ve yeteneğiyle dikkat çekmiştir. Bu sırada Arapça ve Farsça öğrenmiş, İstanbul'a gelen yabancı elçi tercümanlarıyla da Avrupa dilleri çalışmıştır. Hâmîsi Halil Hâmid Paşa'nın desteğiyle 1779'da âmedci olmuş, yedi yıl bu görevde kalmıştır (Arıkan, 1994, 277).

Ta'lik yazıdaki ustalığı sayesinde III. Mustafa tarafından şehzade III. Selim'e yazı hocası olarak tayin edilmiştir. Böylece şehzade III. Selim'in Fransa Kralı XVI. Louis'ye gönderdiği mektupları kaleme almasında yardımcı olmuştur (Uzunçarşılı, 1975, 50). Aralarında oluşan bu yakınlık vesilesiyle Ebûbekir Râtib Efendi, III. Selim'in tahta geçmesiyle birlikte önce tezkire-i evvel görevine ardından da reîsülküttâblığa getirildi. Ancak Ebûbekir Râtib Efendi hil'at giyme işini "Ay akreb burcundadır" gibi bir sebeple ertelemek isteyince padişahın gazabını celbetmiş ve tayini geri alınarak tezkire-i evvel vekâletiyile görevlendirilmiştir (Uçman, 1999, 17). Rakiblerinin de olaya dahil olmasıyla Ebûbekir Râtib Efendi İstanbul'dan da uzaklaştırılarak Bozcaada'ya sürülmüştür. Bir süre sonra affedilmesinin ardından İstanbul'a dönmek üzere yola çıkmışken, henüz İstanbul'a varamadan Avusturya ile yapılan Zıstovi Antlaşması'nın "her iki tarafın da karşılıklı olarak elçi göndermesi" şartını içeren 13. maddesi gereğince orta elçi olarak Viyana'ya gönderilmiştir (Bilim, 1990, 263).

Sefâret protokolünce elçilerin vazifelerini aldıktan sonra padişahın "nâme-i hümayûnu" ve sadrazam mektubunu teslim alması, ardından merasimle uğurlanması gerekirken, Ebûbekir Râtib Efendi için bu törenler düzenlenmemiş, vakit darlığı sebep gösterilerek emanetler elçiye Silistre'de teslim edilmiştir. Ancak Avusturya elçisi Herpet, Zıstovi Antlaşması yapıldığı sırada orduda görevli olduğu ve oradan doğrudan Şumnu'ya geçtiği için hediyeless gelmiş, buna mukabil Ebûbekir Râtib Efendi'ye ulaştırılan hediyeler de İstanbul'a geri gönderilmiştir. Ebûbekir Râtib Efendi Şumnu'dan başladığı yolculuğunda sırasıyla geçtiği bütün köyleri, kasabaları, şehirleri ve bu bölgelerde elçilik heyetinin nasıl karşılanıp nasıl ağırlandığını detaylı bir şekilde sefâretnâmesine kaydetmiştir. Toplam iki yüz yirmi yedi gün kaldığı Avusturya'dan dönüşte başmuhasebeciliğe tayin edilmiştir. 1795'te de reîsülküttâblığa tekrar tayin edilmiş ancak rakiplerinin dedikodu ve hileleri sonucunda 1796'da, bu defa Rodos'a sürgüne gönderilmiştir. Burada üç yıl kadar kaldıktan sonra 1799'da idam edilmiştir. İstanbul'a getirilen kesik başı Kanlıca'da şeyhi Atâullah Efendi Dergâhı hazîresine defnedilmiştir (Arıkan, 1994, 278).

Âmedci olarak görev yaptığı yıllardan gelen birikimiyle, Ebûbekir Râtib Efendi güzel yazı yazmasının yanı sıra hem mensur hem manzum önemli eserler kaleme almıştır. Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış manzumeleri mevcuttur. Ayrıca inşa üslûbundaki yeteneği Avusturya elçiliği sonrasında III. Selim'e takdîm ettiği iki eserinde de görülmektedir. Bu eserlerden ilki oldukça hacimli bir değerlendirme niteliği taşıyan ve "Büyük Lâyiha" olarak bilinen *Tuhfetü's-sefâre fî Ahvâl-i Asâkiri'n-nasâr ve'l-idâre*'dir. Büyük boy 490 sayfa olan eserin elde bulunan beş nüshası vardır; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 2235; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, no: 3255, 5825; Fâtih Millet Kütüphanesi, no: 845; Viyana, Flügel, 308; 501. Bu kitapta biri askerî kuvvetler diğeri ekonomik, sosyal ve kültürel yaşam hakkında bilgiler veren iki fasıl bulunmaktadır. Askerî kuvvetler hakkında olan fasıl daha detaylı olarak toplam üç mukaddime, on bir makale ve bir sonuç bölümünden oluşur (Bilim, 1990, 261). Ebûbekir Râtib Efendi'nin diğeri eseri, yine Avusturya elçiliği görevi sırasında kaleme aldığı, Şumnu'dan hareketiyle başlayan yolculuğu sırasında başından geçenleri ve gördüklerini rapor halinde yazdığı *Nemçe Sefâretnâmesi*'dir (Uçman, 1999, 17).

Nemçe Sefâretnâmesi'nin Muhteva ve Dil Özellikleri

Nemçe Sefâretnâmesi'nin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY, no: 6096 ve 9596'da kayıtlı iki nüshası bulunmaktadır (Uçman, 1999, 18). Her iki nüsha da 29 varaktan oluşmaktadır. Her sayfada 25 satır vardır. Ayrıca TY 06096 numarada kayıtlı nüshanın sonunda Ebûbekir Râtib Efendi'nin bir minyatürü de bulunmaktadır. Mensur olarak kaleme alınan eserde Türkçe ve Farsça manzum bölümler de mevcuttur.

1. Konu:

Ebûbekir Râtib Efendi sefâretnâmesine genel tertibe uygun olarak Allah'a hamd ile başlar. Ardından isimlerini yazmadan Hz. Peygamber'e selam ve padişah III. Selim'e övgüde bulunur. İnşâ üslûbunda uzun olması beklenen bu fasıl bir cümleden daha kısa olarak geçilmiştir. Elçilik görevine protokol gereği merasimle padişahın elinden nâme-i hümayûnu alarak başlamamış olan Ebûbekir Râtib Efendi, yazdığı metinde de geleneğe uygun giriş kısmını hızlıca geçmektedir.

Vazifesiyle ilgili gelişmelerin hızlı cereyan etmesi ve İstanbul'dan gelen heyetiyle yola çıkışındaki acelecilik sefâretnâmesinde de hissedilmektedir. Viyana'dan döndükten sonra yazdığı Layihâ'sının 490 sayfa olmasına mukabil, sefâretnâmesinin 29 varak olması içerikle olduğu kadar Ebûbekir Râtib Efendi'nin eserini kaleme alırken içinde bulunduğu fiziksel şartlarla da alakalı olmalıdır.

Sefâretnâme tertibi gereği yazılması gereken kimlik tesbiti, görev tanımı, tarih bildirimi ve menzil adı gibi bilgilerin hepsini Ebûbekir Râtib Efendi ilk cümle içerisinde yazıvermiştir. Bu bilgilere göre 10 Eylül günü orta elçi olarak Avusturya Devleti'ne varmak üzere Şumnu'dan yola çıkmıştır. Dört gün sonra Rusçuk'a varan elçilik heyeti, burada yanlarına verilen mihmandarla beraber sırasıyla Yerköy, Bükreş, Kinen, Lazarta, Sibin (Hermannstadt), Lagos, Temeşvâr, Budin, Peşte, Uyvar, Prestburg, İşvekit ve Line bölgelerine uğramışlardır. Son olarak 15 Şubat 1792'de görkemli bir törenle Beç (Viyana) şehrine ulaşan Ebûbekir Râtib Efendi burada yedi ay kalmıştır. Elçilik heyeti ilk olarak Avusturya sınırına geldiğinde hükümet görevlileri tarafından büyük bir karşılama töreni düzenlenmiş, Osmanlı heyetinin emrine yüz elli yaya ve yüz elli süvari muhafız tayin edilmiştir. Ayrıca gittikleri kasabalarda büyük bir ilgiyle karşılanmış, onurlarına büyük merasimler düzenlenmiştir. Bilhassa eski bir Osmanlı beldesi olan Sibin şehrine vardıklarında gece olmasına rağmen kadın-erkek pek çok kişinin elçilik heyetini karşılamak üzere sokaklara döküldüğünü belirten Ebûbekir Râtib Efendi, bu manzara karşısında çok duygulanmış ve hemen orada şu manzumeyi yazmıştır:

*“Çerağ-ı bâdı yakıp nice rûzigâr idi
Talebde Erdel'in İslâm'ı deşt ü sahrâsı
Çıkıp nezâremize gice itdi arz-ı cemâl
Bu beldenin bize hep dil-rübâ-yı ra'nâsı
Verip tarîkımuza şem'-i ruhlarıyla ziyâ
Felek kudûmumuza itdi mum donanması” (3b)*

Sibin şehrinde sonra Ebûbekir Râtib Efendi'yi derinden etkileyen bir diğer belde Tımuşvar olmuştur. Şehre ulaşmalarını ve Tımuşvar kalesinin uzaktan görünmesini şu satırlarla kaydetmiştir:

*Oldukta uyân çeşmimize şehr-i Tımuşvar
Kan aktı gözümünden o zaman nehr-i Tımuşvar
Sultan Selim'i nicesi ehl-i kulûbun
Bu kal'ayı seyf ile ider zabt demiş var (12b-13a)*

Ebûbekir Râtib Efendi, sefâretnâmesindeki mensur anlatımını toplam dokuz manzumeyle zenginleştirmiştir. Bu şiirlerin yazılış gerekçeleri, yazarın seyahati boyunca edindiği diplomatik, sosyal ve estetik tecrübelerden kaynaklanmaktadır.

Diplomatik bir tepki olarak, Avusturyalı yetkililerin Sibin kalesini görme talebini geri çevirmeleri (10a) ve Budin şehrini kendisine göstermekten imtina ettiklerini anlaması (19a) üzerine duyduğu hayal kırıklığını manzum bir dille ifade etmiştir. Sosyal ve kültürel hayata dair gözlemleri çerçevesinde ise Sibin'de katıldığı bir baloya ilişkin izlenimlerinin sorulması (9b), Prestburg'da iştirak ettiği bir diğer balodan etkilenmesi (23a), Peşte'de gördüğü bir kütüphane (20a) ve Viyana'daki Asya Akademisi (28a) hakkındaki intibaları, Türkçe beyitlerin konusunu teşkil etmiştir.

Bunların yanı sıra, Tımuşvar kalesini ilk kez uzaktan görmesi (13a) gibi anlık estetik tecrübeler ve Türk kızları ile Avusturyalı güzelleri mukayese etme arzusu (10a) da birer manzumenin ilham kaynağı olmuştur. Son olarak, Macarların durumunu ele alırken bir Macar güzeli hakkında Farsça bir beyit nazmetmesi (19b), eserdeki manzum parçaların dil açısından çeşitliliğini de ortaya koymaktadır.

Yolculuğu boyunca gördüğü şehirlerde defterhane, darphane, akademi, kilise, kütüphane, fabrika, atölye, tiyatro ve opera gibi kuruluşları ziyaret etmiş ve bunlar hakkında bilgi almıştır. Raporunda her birini etraflıca yazan Ebûbekir Râtib Efendi, gördüklerinden etkilendiğini gizlememiş ve bu gözlemleriyle Osmanlı Devleti'nde reform hareketlerinin başlamasına vesile olmuştur.

Gezip gördüğü yerlerden ziyadesiyle etkilenmiş olsa da bir Osmanlı orta elçisi olarak vakûr ve ihtişamlı görünmeye gayret etmiştir. Sefâretnâmesinde her vesileyle Avusturyalı yetkilileri ve halkı nasıl kendisine hayran bıraktığından bahsetmektedir. Mesela, Sibin'de ziyaret ettiği emekli bir generalin kütüphanesinde kendisini gezdiren generale Voltaire,

Rousseau, Montesquieu ve Reinhold'un kitaplarını sormuş ilmi karşısında generalin şaşkına dönüp mahcup olduğunu yazmıştır (6b). Prestburg'da heyetiyle birlikte kaldığı konağın penceresinden dışarda toplanan halka birkaç avuç çil altın saçmasıyla halkın "viyvat!" -yaşasın!- diye bağıştığını kaydetmiştir. Avusturyalı yetkililere de "mücevher hokka, mücevher zarflı fincan" gibi oldukça kıymetli hediyeler vererek Osmanlı Devleti'nin cömertliğini göstermiştir. Ebûbekir Râtîb Efendi, yetkililerle yaptığı görüşmelerde sarfettiği sözlerin ve yazdığı şiirlerin gazetelerde basılacak kadar ilgi uyandırdığını bildirir. Ayrıca her gittikleri şehirde kendilerini kalabalık bir grubun izlediğini, hatta Viyana şehrinde İmparatorun sarayındaki yemeklerini izlemek için üç bin kişinin geldiğini kaydeder.

Ebûbekir Râtîb Efendi ziyaretleri sırasında Osmanlı Devleti'nin şanına zeval getirebilecek her türlü davranıştan özenle kaçınmıştır. Mesela Avusturya'ya vardıklarında, burada bir değil iki başbakan bulunduğunu farketmiş ve kendisinde sadece bir sadrazam mektubu olduğu için hemen yardımcılarından birini göndererek İstanbul'dan bir mektup daha getirtmiştir. Yardımcısının dönmesini beklerken de boş durmamış, Sibin şehrinin önemli kurumlarını gezmiş, baloya katılmış ve tiyatroya gitmiştir. Ayrıca Sibin'e vardığında kangren olduğu bahanesiyle elçiye ziyarete gelmeyen, böylece Ebûbekir Râtîb Efendi'yi kendisini ziyarete beklediğini imâ eden Baron Rali'ye cevaben "*dostumuzun hastalığından ziyâde müteessir ve mütekeddir oldum, birbirimiz ile mülâkat ve sohbet mâni oldu. Kendisi ve uyâli hasta olmak hasebiyle mülakatı tarafeyne sıklet ve zahmet olur!*" (5a) diyerek kendisinin de Baron Rali'ye gitmeyeceğini bildirmiştir. Yine Sibin'de elçiye kütüphanesine davet eden General Baron Samuel Peppo Kondal'ın önce muvazzaf olup olmadığını sormuş; ancak emekli olduğunu öğrenince davete icabet etmiştir. Zira "*Yirmisekiz Çelebi'yi desîse ile bir ceneralin ayağına götürdüklerini*" (5b) hatırlayan Ebûbekir Râtîb Efendi bir Osmanlı Devleti orta elçisi olarak aynı hataya düşmek istememiştir.

Osmanlı heyeti Bec şehrine vardıklarında muhteşem bir törenle karşılanırlar. Ebûbekir Râtîb Efendi dinlenmeleri için hazırlanan saraydan ne kadar etkilendiğini, heyeti için hazırlanan sofraları ne kadar mükellef bulunduğunu raporunda belirtir. Elçi heyeti saraya yerleştikten sonra yüzlerce kişi "hoş geldiniz" demek için ziyaretlerine gelmiştir. Bec şehrine varışlarından on dört gün sonra Ebûbekir Râtîb Efendi İmparator Leopold'u ziyaret ederek nâme-i hümayûnu teslim etmiştir. Bu tören sefâretnâmede oldukça uzun ve sanatlı bir dille anlatılmıştır. Viyana'da gezdiği yerler içinde Ebûbekir Râtîb Efendi'nin en çok dikkatini çeken ve raporunda en çok yer tutan kuruluş "Asya Akademisi" olmuştur. Burası hakkında yazdığı şiir akademinin duvarına asılmakla birlikte, gazetelerde de yayımlanmıştır (Arıkan, 1994, 278).

2. Kelime Hazinesi

Nemçe Sefâretnâmesi'nin kelime dağarcığı incelendiğinde, Türkçe kelimelerin yanı sıra Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin ve bu dillerden alınmış tamlama ve terkiplerin belirli bir yoğunlukta kullanıldığı görülür. Ebûbekir Râtîb Efendi eserini genelde kolay anlaşılır ve sade bir dille kaleme almıştır. Sefâretnâme, bir diplomatik rapor ve devlet yönetimine dair gözlemler içeren bir metin olması hasebiyle, dönemin idarî, askerî ve diplomatik terminolojisini de sıkça kullanır. 18. yüzyıl sonu Osmanlı diplomatik dili, belirli bir resmiyete ve oturmuş bir terminolojiye sahipti (Kütükoğlu, 1994, 365). Râtîb Efendi'nin bu dile hakimiyeti, Sefâretnâme'nin üslûbuna da yansımıştır. Eserde, Avusturya'daki kurumları, kavramları ve objeleri tanımlamak için bazen mevcut Osmanlı Türkçesine ait terimler kullanılırken bazen de yeni veya uyarlanmış terimlere yer verildiği görülür.

Ebûbekir Râtîb Efendi İstanbul'da kalemiyede görev yaparken yabancı ülke elçilerinin tercümanlarıyla görüştüğü ve onlardan Avrupa dillerini öğrenmeye çalıştığı bilinmektedir. Eserinde yabancı kelimeleri bu denli fazla kullanması hem eski görevi sırasında öğrendiklerinin etkisi hem de gezdiği, gördüğü yerlerde kullanılan dili metne aktarmak istemesinden olabilir. Böylece bu terimlerin Osmanlı Türkçesinde dolaşıma sokulmasını sağlamıştır. Eserde görülen yabancı kelimelerin bazıları şunlardır;

Acudant (Fr.): Kumandan muavini

Kumandant (İt.): Komutan

Mayor (Fr.): Binbaşı

Boyar (Rom): Rumen asilzâdesi

Hintov (Macarca): Yaylı araba

Botka (Rusça): Araba

Oficyer (Fr.): Memur

Soltat (İt.): Asker

Varoş (Macarca): Surların dışında kalan mahalle

İmperyo (İt.): İmparatorluk

Nikrîs (Fr.): Kangren

Ceneral (İt.): General

Akademi (Fr.): Yüksek okul

Farta (Fr.): Harita

Vers (Fr.): Şiir

Polîçe (İt.): Sigorta senedi

Gadir (Fr.): Lağım

Kusarna (Macarca): Kışla

Balyemez (İt.): Uzun menzilli top

Pot (Alm.): Sal

Obrişter (Alm.): Albay

Recmend (Fr.): Askerî alay

Kumpanya (İt.): Askerî bölük

Birgadir (Fr.): Tugay

İspitalya (İt.): Hastane

Rode (Fr.): Maskeli balo

Viyvat (İt.): Yaşa! (viva)

Samur kantoş (Yun.): Bir nevi hırka

Estatî (Fr.): Hükümet

Ministerî (Fr.): Bakan

Görüldüğü gibi yabancı kelimelerin çoğu askerî terimlerdir. Almanca, İtalyanca veya Fransızca olan bu askerî terimler, Yeniçeri Ocağının kaldırılıp yerine Nizam-ı Cedid ordusunun kurulmasının ardından yavaş yavaş Osmanlı Türkçesine yerleşmiş kelimelerdir. Eserde bunlardan başka Yunanca, Macarca, İngilizce ve Rusça kelimelerin bulunması Osmanlı Türkçesinin bir imparatorluk dili olarak yeniliğe ne kadar açık olduğunun ispatıdır. Ebûbekir Râtib Efendi, daha önceleri Osmanlı toprağı olan bazı beldelerin isimlerini bile yeni kullanımlarıyla esere almıştır. (Kılavuzonburg, Hermannstadt, Karasova, Liopoliştad vb.) Bu bulgular, metnin dilinin yenilikçi öğeleri içselleştiren esnek bir yapıda kurgulandığını ortaya koymaktadır. Arapça ve Farsça kelimelerin yanı sıra Avrupa dillerine ait kelimelerin bu kadar yoğun kullanılması siyasette ve toplumsal hayatta başlayan Batılılaşma temayülünün dildeki yansıması olarak görülebilir.

3. Üslûp

Osmanlı padişahları için sanatlı ve zarif bir nesir üslûbu hem politik gücünü göstermek bakımından hem de başarılı bir imparatorluktan beklenen estetik olgunluğun ve entelektüel birikimin sembolü olması açısından gereklidir. Bu yüzden Osmanlı Devleti yönetici sınıfı ilmü'l-inşanın uygulanmasını ve geliştirilmesini desteklemiştir (Woodhead, 1988,143). İnşâ üslûbunun böylesi rağbet gördüğü, Veysî ve Nergisî gibi yazarların sanatlı nesirde çok yetkin eserler vermiş olduğu bir dönemde Ebûbekir Râtib Efendi'nin sade bir anlatımı tercih etmiş olmasının metnin içeriği ile alakalı olduğu düşünülebilir. İki yüz yirmi yedi gün gibi kısa bir zaman zarfında bir ülke hakkında olabildiğince fazla bilgiye ulaşma gayreti Ebûbekir Râtib Efendi'yi çoğu mevzû hakkında kısa, dolaysız ve yalın yazmaya itmiştir. Eserin girişindeki "hamd ü sena" faslı bile bir cümleden az, birkaç kelimeyle geçirilmiştir.

Buna rağmen eserin bazı bölümlerinde bulunan yarım varak uzunluğunda secî'li cümleler, Arapça ve Farsça uzun terkiplerle kurulmuş paralel söyleyişler ve sanatlı ifadeler eserin Osmanlı İmparatorluğu'nun resmî bir belgesi olduğunu hatırlatmaktadır. Bu üslûp özellikleri dikkate alındığında *Nemçe Sefâretnâmesi*'nin hem sanatlı hem sade bir inşa üslûbuna sahip olduğu görülmektedir.

Bilgi aktarma işlevi ağır bastığından sefâretnâme yer yer açık ve yalın bir söyleyişe yönelir; ancak metnin padişaha takdim edilmek üzere kaleme alınmış olması, kimi bölümlerde seci'e dayalı sanatkârane bir anlatıma da kapı aralar. Metindeki seci' unsurları çoğunlukla vâv-ı atıf ile bağlanan yakın ya da eş anlamlı Arapça ve Farsça terkip çiftleri üzerinden kurulan iç kafiye yoluyla gerçekleşir. Aşağıda buna ilişkin örnekler sıralanmaktadır:

benât u zevcât(8b)

siyâk u sibâk (9b)

vesâyâ ve mezâyâ(10b)

rağbet ve refah ve rahatınıza (11a)

ahvâl ü ahhâra (17b)

etrâf u eknâf (11b)

Paralel söyleyişlerle kurulan terkipler, metinde seci'i sağlayan diğer unsurlardır:

metâ'-ı bûse râyegân ve kâlâ-yı nâz ü işve erzân (8b)

ricâl ü nisvân ve kibâr ü beğzâdegân (8b)

etvâr-ı hakîmâne ü reftâr-ı dil-firîbâne (11a)

sedd-i bâb-ı kıl u kâl ve setr-i çehre-i infiâl (14a)

"her devlet muhâbere ü mükâtebe ve musâlaha u muhâberesi olduğı düvel ü milelin lisânlarına vâkıf ve tercümesinde ârif" (27b)

4. Metin İç Üslûp Farkları

Eserin genelinde kısa cümlelerle kurulmuş sade bir anlatım hakim olmakla birlikte, yer yer Arapça ve Farsça terkiplerle yüklü uzun cümlelerin tercih edildiği, dolayısıyla anlatımın ağırlaştığı görülür. Üslûptaki bu değişkenlik, hem konu alanlarının niteliğiyle hem de yazarın ilgi, heyecan ve temayülleriyle ilişkilidir. Nitekim fabrika, atölye ve kilise ziyaretleri daha sade bir dille kaydedilirken; balo, tiyatro, opera ve kütüphane gibi yazar üzerinde hayranlık uyandıran deneyimler belirgin biçimde sanatkârane bir üslûpla kaleme alınmıştır. En yoğun tasvirler balo ve tiyatro salonlarının anlatıldığı bölümlerde görülür:

"dilberlerinde tenâsüb-i âzâ nümâyan u her hareketlerinde bahr-ı işve ve lüce-i kırıme ve cılve mevc-efşân olup lâkin matlûb olan hüsn ü ân mefkûd ve ehl-i îmânda olan halâvet ve letâfet nâbüd olmakla ehl-i tabîat sohbetlerinden müînâferet ve tavr u hareketlerinden ashâb-ı nezâfet izhâr-ı mücânebet ve mübâadet eder." (9b)

Ayrıca Asya Akademisi'nin anlatıldığı bölüm de kullanılan dil itibariyle sefâretnâmenin en dikkat çekici kısmıdır. Orada okuyan öğrenciler tarafından Ebûbekir Râtib Efendi'ye yazılan satırlar aynen esere nakledilmiştir:

"Velâkin âfitâb-ı âlem-tâb-ı ulûm u maârifleri şeb-i deycûr-ı nâdânî ve kusûrumuzu izâle ve imhâ ve ifâza-ı envâr-ı kerem-medârları zalâm-ı noksân-ı bî-pâyânımızı imâle ve ifnâ buyurup zerre-i hurşîd a' dâdında olan taksîrât-ı bî-gâyâtımızı yelpâze-i afov ile tard u nâ-peydâ buyurmaları gâyeti tazarru' ve ricâ ve nihâyeti niyâz u istid'â olunur!" (28a)

Timuşvar kalesini gördüğü zaman çok duygulanan ve hemen bir manzume yazan elçi, bu kaleyi anlatırken de yine uzun terkipler barındıran oldukça sanatlı bir dil kullanmıştır:

"Timuşvar kal'ası bir fezâ-yı müstevîde vâkı olup etrafında hâil olmadığından bir sâat mesâfeden mânend-i şûh-ı şîvekâr arz-ı dîdâr etmekle ezmine-i mâziyede anda vukû bulan muhârebât ve megâzî ve şerbet-i şehâdeti nûş eden mücâhid ve gâzi hâtırdâ izhâr-ı cılve-bâzî etmekle..." (12b)

Ebûbekir Râtib Efendi'nin, şahsî heyecanıyla yazılan satırlardan başka Osmanlı Devleti'nden ve III. Selim'den bahseden bölümler de hürmeten veya zorunluluktan eserin üslûbunun ağırlaştığı, sanatlı söyleyişlerin hakim olduğu yerlerdir. Bilhassa eserinin sonlarında Ebûbekir Râtib Efendi, III. Selim'in mektubunu II. Leopold'e nasıl verdiğini anlatan bölümde oldukça ayrıntılı betimlemelere yer vermiş ve yoğun seci'li bir dil kullanmıştır.

"Hâlâ revnak-efzâ-yı tâc u taht-ı Osmânî ve serîr-ârâ-yı saltanat-ı cihân-bânî, fermân- fermâ-yı mülk ü memleket-i Süleymânî, zînet-bahşâ-yı evreng-i şân u şevket-i kişver-sitânî, hâdimü'l-harameyni's-şerîfeyn, mâlikü'l-berreyn ve'l bahreyn..."(26b)

Üslûbun ağırlaştığı bölümlere mukabil eserde bazı kısımlarda normalden daha sade ve kısa cümleler kullanılmıştır. Bunlar genelde yolculuğu ve tesadüf edilen yerleri tasvir eden cümlelerdir:

“Konak yeri altı sâat olmak üzere haber verilmiş iken on üç on dört saatte güç ile varabildik.” (11b)

“Üçü dahi geçit vermez sulardır.” (12b)

Bundan başka konuşma aktarımlarında da oldukça sade bir dil kullanılmıştır.

“Elçi Efendi ne zaman çadırımıza teşrîf buyururlar? Yoksa bir mikdâr istirahat edecekler midir?” (2b)

“Erdel içinde ne mikdâr halk vardır?”

“Dört milyon halk vardır.” (7b)

Ebûbekir Râtib Efendi'nin daha kişisel gözlemlerini aktardığı, yolculuk sırasında karşılaştığı basit olayları veya gündelik yaşamdan kesitleri anlattığı bölümlerde dilin ve üslûbun oldukça yalın bir hal aldığı görülmektedir. Ancak metnin geneli, özellikle de Avusturya'nın devlet yapısı ve kurumları hakkındaki bölümleri daha sanatkârane bir üslûpla yazılmıştır.

Metnin bazı bölümlerinde —özellikle askerî teşkilât ve malî düzenlemeleri anlatan kısımlarda— konu gereği kullanılan teknik terminoloji ve kavramsal yoğunluk, metni ağır ve anlaşılması zor bir hale getirmektedir. Ancak bu bölümlerdeki “ağır dil”, gösterişli ve sanatlı bir bir metin kurma gayretinden ziyade anlatılan konunun resmî niteliğinden kaynaklanan işlevsel bir üslûptur. Ebûbekir Râtib Efendi, edindiği bildileri doğru bir şekilde aktarmak adına kavramları yerli yerinde ve terimsel karşılıklarıyla kullanmaya dikkat etmiştir. Bu durum anlatımın zaman zaman ağırlaşmasına sebep olmuştur.

Nemçe Sefâretnâmesi'nde görülen bu üslûp farklılıklarının sadece metnin muhtevastaki dil özelliklerine değil, aynı zamanda 18. yüzyıl sonu Osmanlı Devleti'nin Batı'ya yönelik artan pragmatik ilgisine ve acil bilgi edinme ihtiyacına da dayandığı düşünülebilir. Osmanlı Devleti, bu kritik dönemde Avrupa'daki askerî, idarî, ekonomik ve teknolojik gelişmeleri anlamak ve bunlardan kendi bekâsı için faydalanmak amacıyla somut, güvenilir ve kapsamlı bilgilere şiddetle ihtiyaç duyuyordu (Karaca, 2018, 17). Sefâretnâmeler, bu hayati bilgi akışını sağlayan en önemli kanallardan biri haline gelmişti (Turan, 2004, 63-65). Bu tür işlevsel, rapor niteliğindeki ve devlete yol göstermeyi amaçlayan metinler, doğaları gereği daha bilgilendirici, öğretici ve nispeten açık bir anlatımı benimsemeye yatkındır. Dolayısıyla, Râtib Efendi'nin Sefâretnâmesi'ndeki karma üslûp, sadece yazarın kişisel bir tercihi değil, aynı zamanda dönemin zihniyetini, devletin pratik ihtiyaçlarını ve metnin özel işlevini yansıtan kaçınılmaz bir durumdur.

Nemçe Sefâretnâmesi'nin Osmanlı Nesir Üslûbundaki Yeri

Klasik Osmanlı nesrini açıklamak üzere uzun süre etkili olan çerçeve, Fahir İz'in benimsediği “sade-orta-süslü nesir” sınıflandırmasıdır. (İz, 1994, 5-13) Bu tasnif sisteminin belâgat kitaplarında geçen “üslûb-ı müzeyyen” ve “üslûb-ı âlî” arasındaki farkı ortaya koyamadığını belirten Fatih Köksal ise sınıflandırmaya dördüncü bir kategori sunarak “ağdalı nesir” tanımlamasını getirmiştir. (Köksal, 2009, 14-15). Her iki yaklaşım da, türler ve dönemler arasındaki büyük farklılıkları anlaşılır kılmayı amaçlasa, Osmanlı metinlerindeki çeşitliliği bütünüyle açıklamakta yetersiz görülmüştür. Bu sebeple Fahir İz'in benimsediği sınıflandırma son yıllarda hem tarihsel kökeni hem de açıklayıcılığı bakımından sorgulanmaya başlamıştır. Atabey Kılıç, söz konusu tasnif sisteminin tezkire geleneğinde karşılığının bulunmadığını, modern anlamıyla Recâizâde Mahmud Ekrem'in Ta'lim-i Edebiyyât'ında Émile Lefranc'tan aktararak oluşturulduğunu gösterir. Dolayısıyla bu sistemin Osmanlı nesrinin doğrudan tasnifi için kullanılamayacağını ifade eder. (Kılıç, 2016, 52, 64-65) Kılıç, bu metinleri anlamada sabit kategoriler yerine metnin bağlamı ve işlevine odaklanan, esere özgü tanımlamalar geliştirmek gerektiği fikrini savunur (Kılıç, 2016, 64-65, 75).

Menderes Coşkun da bu görüşe paralel olarak üslûbun özünde bireysel bir tercih olduğunu, dolayısıyla metinleri kesin kategoriler içinde değerlendirmektense farklı bakış açılarına göre “konuşma üslûbu, ilmî üslûp, metaforik üslûp, kapalı üslûp” gibi birçok üslûp çeşidi olabileceğini belirtmektedir. Ayrıca Batı'da geliştirilen bilgisayar destekli yöntemlerin Osmanlı nesrinin üslûp çalışmalarında da uygulanmasının gerekliliğini vurgular (Coşkun, 2010, s. 73-75).

Osmanlı nesrinde üslûp tartışmalarına farklı bir yorum getiren Mertol Tulum, dilin işlevini merkeze alan bir bakışla, özellikle 16.-19. yüzyılları arasında dilin bir araç olmaktan çıkarak sanat gösterisi için kullanılan bir amaç haline geldiğini ifade eder. Edebî dilin gündelik dilden ayrıştığı bu dönemde Osmanlı nesrinin iki farklı düzlemde teşekkül ettiğini belirtir. Birincisi bilgi verme işlevine sahip, kolay anlaşılır dil; ikincisi ise sanat gösterisi için kullanılan yoğun ve ağdalı dildir (Tulum, 2010, s. 25-27). Tulum'un yaklaşımı, üslûp sınıflandırmalarına metnin işlevi üzerinden daha bütüncül bir çerçeve sunar.

Bu tartışmalar ışığında Ebûbekir Râtib Efendi'nin *Nemçe Sefâretnâmesi*, tek bir kategoriye indirgenemeyecek bir üslûp zenginliği sergiler. Eserde bilgi aktarımı amaçlı kısımlarda yalın, doğrudan ve anlaşılır bir dil tercih edilmiş; askerî teşkilât, malî düzenlemeler veya idarî kurumların tasvirinde teknik terminolojiye dayalı daha ağır bir söyleyiş benimsenmiştir. Buna karşılık balo, opera ve tiyatro gibi elçide hayranlık uyandıran sahnelerde, seci'lerle örülü sanatkârane bir dil öne çıkmaktadır.

Bu nedenle eser, ne Fahir İz'in sınıflandırmasına göre bütünüyle "sade nesir" ne de sanatlı bir nesir olarak nitelendirilebilir; bağlama göre değişen esnek ve çok katmanlı bir söyleyişe sahiptir. Bu karma üslûp, hem Osmanlı inşâ geleneğinin retorik araçlarını sürdürmesi hem de 18. yüzyıl sonunun bilgi aktarımına dayalı pragmatik ihtiyaçlarını yansıtmaları bakımından önemlidir.

Sonuç olarak, *Nemçe Sefâretnâmesi* Osmanlı nesir tarihinde bir geçiş ve sentez örneği olarak değerlendirilebilir. Zira hem geleneğin estetik boyutunu hem de modernleşme sürecinin işlevsel beklentilerini bünyesinde barındırmaktadır. Ayrıca Osmanlı nesir üslûbunun tek tipolojiden ibaret olmadığını; aksine tarihsel bağlam, amaç ve muhataba göre şekillenen çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Bu makalede, Ebûbekir Râtib Efendi'nin 18. yüzyıl sonlarında kaleme aldığı *Nemçe Sefâretnâmesi*, dil ve üslûp özellikleri açısından irdelenmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde, Sefâretnâme'de pek çok Arapça ve Farsça unsurlar bulunduğu, bunların yanı sıra Almanca, İtalyanca, Fransızca gibi Avrupa dillerinden de yeni kelimelerin resmi metinde kullanıma alındığı gözlemlenmiştir. Cümle yapısının, karmaşık konuları açıklayabilecek uzunlukta olmakla birlikte, temel amacın anlaşılabilirlik olduğu ve anlatım tekniklerinin detaylı gözlemlere ve nesnel bilgi aktarımına dayandığı farkedilmektedir. Metnin retorik özellikleri olarak inşâ geleneğinin araçlarını (özellikle seci', paralel söyleyiş, izafet zincirleri), süsleme amacından ziyade işlevsel bir şekilde, ölçülü olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

Nemçe Sefâretnâmesi'nin yazılış amacı olan Sultan III. Selim'i Avusturya'nın ve Avrupa'nın çeşitli yönleri hakkında bilgilendirerek Nizam-ı Cedid reformlarına zemin hazırlama düşüncesi (Bilim,1990, 264), eserin dil ve üslûp tercihlerini belirleyen en önemli faktör olmuştur. Kelime seçimi, cümle yapısı, anlatım tarzı ve edebi sanatların sınırlı kullanımı, hep bu temel amaca hizmet edecek biçimde şekillenmiştir.

Bu çalışma, *Nemçe Sefâretnâmesi*'nin Osmanlı nesir tarihindeki yerini, daha net bir şekilde belirlemeye katkı sunmaktadır. Sefâretnâme'nin gösterişli ve ağır bir anlatımdan uzak olan üslûbu, aynı zamanda 18. yüzyıl sonu Osmanlı Devleti'nin Batı'ya yönelik artan pragmatik ilgisinin ve bilgi edinme ihtiyacının bir yansımasıdır. Zira Osmanlı modernleşme çabaları, sadece içerik olarak değil, aynı zamanda bu içeriği ifade etmek için kullanılan dil ve üslûp açısından da yeni bir anlayış doğurmuştur. Bu bağlamda *Nemçe Sefâretnâmesi*'nin üslûbu Avrupa'dan edinilen yeni bilgilerin aktarımında, geleneği reddetmeyen ancak pratik ihtiyaçlara da cevap veren, işlevsel ve dengeli bir ifade biçimi olarak değerlendirilebilir.

Nemçe Sefâretnâmesi, Osmanlı'nın değişen dünyayla kurduğu yeni iletişim biçimlerinin edebî metinlerdeki yansımalarını göstermesi açısından önemlidir. 18. yüzyılda yazılan diğer sefâretnâmelerin de dil yapısı üzerinden incelenmesi, dönemin nesir üslûpları hakkında daha kapsamlı sonuçlar sunabilir. *Nemçe Sefâretnâmesi* gibi metinler, Osmanlı'nın modernleşme serüveninin sadece siyasî ve sosyal değil, aynı zamanda dilbilimsel ve edebi yönlerini de anlamak için zengin bir malzeme sunmaktadır.

Kaynakça

- Altunış Gürsoy, Belkıs. "Sefaretnâmeler". Türkler. 12/585. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Altunış Gürsoy, Belkıs. "Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnâmelerin Rolü". *Bilig - Turk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 36 (K 2006), 139-165.
- Arıkan, Sema. "Ebûbekir Râtîb Efendi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 10/277-278. Ankara, 2012.
- Beydilli, Kemal. "Sefâret ve Sefâretnâmeler Hakkında Yeni Bir Değerlendirme". *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 30 (2007), 9-30.
- Beydilli, Kemal. "Sefâretnâme". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 36/289-294. İstanbul, 2009.
- Bilim, Cahit. "Ebûbekir Râtîb Efendi, Nemçe Sefâretnâmesi". *TTK Belleten* 54/209 (1990), 261-296.
- Coşkun, Menderes. "Üslûp Çalışmaları Üzerine". *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V: Nesrin İnşâsı*. İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2010.
- İz, Fahir. Eski Türk Edebiyatında Nesir, XIV. yüzyıldan XIX. yüzyıl ortasına kadar yazmalardan seçilmiş metinler. Ankara: Akçağ Yayınları, 1994.
- Karaca, Zeynep. "Osmanlı-Avusturya Sefaretnâmelerinin Osmanlı Diplomasisi ve Modernleşme Süreci Üzerine Etkileri". *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1 (Aralık 2018), 9-32.
- Kılıç, Atabey. "Klâsik Türk Edebiyatında Tarz-I Nesir Üç Müdür?" *Hikmet - Akademik Edebiyat Dergisi* 2/3 (2016), 51-79.
- Köksal, M. Fatih. "Klâsik Nesirde Üslûplar". *Klâsik Dönem Osmanlı Nesri*. İstanbul: Kriter, 2009.
- Kütükoğlu, Mübahat S. "Diplomatik". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 9/364-366. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Şahin, Esin. "Edebî Bir Tür Olarak Klâsik Edebiyatımızda Sefâretnâmeler". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 33 (2007), 61-68.
- Tulum, Mertol. "Osmanlı Nesrinin Dili". *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V: Nesrin İnşâsı*. İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2010.
- Turan, Namık Sinan. "Osmanlı Diplomasisinde Batı İmgesinin Değişimi ve Elçilerin Etkisi (18. ve 19. Yüzyıllar)". *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/2 (2004), 55-86.
- Uçman, Abdullah. Ebûbekir Râtîb Efendi'nin Nemçe Sefâretnâmesi. İstanbul: Kitabevi, 1999.
- Unat, Faik Reşit. Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri. ed. Bekir Sıtkı Baykal. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Tosyalı Ebûbekir Râtîb Efendi". *TTK Belleten* 153 (1975), 49-76.
- Woodhead, Christine. "The Ottoman art of letter-writing: influences upon the career of the nişancı and prose-stylist Okçuzade". *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 7-8 (1988), 143-159.
- Yalçınkaya, Mehmet Alaaddin. "Osmanlı Devleti'nin Yeniden Yapılanması Çalışmalarında İlk İkamet Elçisinin Rolü". *Toplumsal Tarih* 32 (1996), 45-53.